

17–18. századi egyházvizsgálatok az orbai református egyházmegyében

(Kivonat)

A dolgozat az orbai református egyházmegyei levéltár 17–18. századi anyagait tárgyalja. Míg a többi egyházmegyei levéltár, talán a kézdiszéki kivételével, hiányosan és szétszóródva maradt ránk, az orbaiszéki szenvedte a legkevesebb tisztítást, és együttesen kutatható. Az egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveire (1677–1752) a dolgozat részletesebben is kitér. A jegyzőkönyvek anyagát egyenes átirásban, a rövidítések feloldása nélkül közöljük.

*

Az erdélyi protestáns egyháztörténeti kutatás két világháború közötti ígéretes kibontakozása 1945 után megtört és gyakorlatilag fél évszázada stagnál. Bár néhány átfogó jellegű munka született, az alapvető forrásközlések továbbra is hiányoznak. Így 1999-ben, amikor a Délkeleti Intézet-keretprogramon belül a Székely Nemzeti Múzeum meghirdette a VIZITÁCIÓ nevű programot rendezetlen tulajdonviszonyú, nehezen kutatható és veszélyeztetett sorsú levéltári anyagok feltérképezésére, illetve feldolgozására, több mint fél évszázad távlatából ILLYÉS Géza időszerű gondolatai jutnak eszünkbe: „mielőtt egyházközsegeink, egyházmegyéink történetének kritikai és tudományos módszerek szerint való megírásához hozzákezdénénk, előbb fel kell tárnunk, meg kell ismernünk és nagy részben közzé kell tennünk a levéltárainkban rejtőzködő forrásanyagot. Amíg ezt a munkát el nem végeztük, egyházunk mindenirányú megnyilvánulásának története teljes egészében nem érthető meg.” (Református Szemle 1932, 379–380. old.)

Nem véletlenül tulajdonítunk tehát kiemelt fontosságot a háromszéki református egyházmegyék, így a sepsi, a kézdi, az orbai és az erdővidéki iratainak, hiszen ezen egyháztörténeti iratok nagyrésze, talán utóbbi kivételével, feldolgozatlanul hever levéltárainkban.

Jelen kutatásaink alapját az orbai református egyházmegye levéltárának 17–18. századi anyaga képezi, mely, bár a legrövidebb terjedelmű négy háromszéki egyházmegyénk iratai közül, kutatása a legjobb körülmények közt végezhető. Míg a többi levéltár, talán a kézdiszéki kivételével, hiányosan és szétszóródva maradt ránk, az orbaiszéki szenvedte a legkevesebb tisztítást és együttesen kutatható.

1. Az orbai egyházmegye kialakulása

A reformáció előtti erdélyi egyházi beosztás kilenc főesperességen alapult, ebből kettő pedig, a telegdi és a kézdi a székely székekben, két alesperességgel egészsülve ki: az erdőháti-val (Udvarhelyszék) és a csíki-val (Csíkszék). Háromszék északkeleti részei a kézdihez, a központi és nyugatabbi részek más egyházi közigazgatási területekhez tartoztak. A kézdi főesperességben az 1332. évi pápai tizedjegyzék szerint 19 plébánia, a gyulafehérvári főesperességbe tartozó sepsi districtusban 32 plébánia létezett. Orbai székéről egyetlen plébániát sem említ a pápai jegyzék, papok nevei sem maradtak fenn.¹

A reformáció ezt örökölte át és tartotta meg: Háromszéken nem találunk egységes egyházi beosztást. Arról, hogy miképpen alakult az egyházi szervezet a 16. század második felében, kevés adatunk van. Néhány név és néhány tisztségi cím, évszám, ennyi az egész. 1555-ben a széki zsinaton nem vesz részt a kézdi főesperes, egy évvel később azonban István dálnoki plébános „vicearhidiaconus sedis kijzdij”-nek nevezi magát.² Az 1557. évi kolozsvári zsinaton ismét nem jelenik meg a főesperes, POKOLY szerint azonban akkor még valószínűleg nem csatlakozott a protestantizmushoz.³ 1569-ben LÁSZLÓ nevű sepsiszentgyörgyi lelkész, aki elkészíti az egyházmegye első regisztrumát, illetve egyházvizsgálati jegyzőkönyvét, „archidiaconus

sedis sepsi”-ként szerepel. Más pap ebben az időben nem nevezte magát Háromszék területén archidiaconusnak, így POKOLY szerint a sepsi districtus önálló egyházmegyévé vált, és egyesült a kézdi főesperességgel, sepsi főesperesség név alatt.⁴ Torjai Székely Péter református esperes 1603-ban már mind a három székben látogatja a nem katolikus egyházakat, 1606-ban pedig egyedül képviseli a sepsi, kézdi, orbai és miklósvárszéki eklézsiákat a székelyudvarhelyi zsinaton.⁵

Ebből az egységes egyházmegyéből váltak ki a 17. század első felében a kézdi, orbai, majd 1654-ben az erdővidéki önálló egyházmegyék. Bár nem rendelkezünk konkrét alakulási dátumot jelző oklevéllel, az orbai egyházmegye kialakulását az 1603–1614 közötti időszakra tehetjük.⁶ 1614-ből ismerjük ugyanis az új egyházmegye esperesének nevét, amikor is Torjai SZÉKELY Péter sepsi, KOPPÁNDI István kézdi és LEÉRDE János orbai széki seniorok, illetve SZENT IVÁNI György unitárius esperes közös kérvényt nyújtanak be öt pontban BETHLEN Gábor fejedelemhez, aki 1614. augusztus 14-én Medgyesen kiállítja a háromszéki papok kiváltságlevelét, a közteherviselés alóli mentesítésüket.⁷ 1620-ban pedig az enyedi zsinat a három egyházmegye papságának zsinati képviselőitől a következőket rendeli: „Az senirok, kik a székely atyafiakon kívül itt Erdélyben vagynak, bizonyos légátusokkal, mint azelőtt, ennek utánna is compareáljanak télben, nyárban pedig fejenként velek legyenek. Az háromszéki székelységbe való senirok ezt observálják, hogy a nyári synodusra a sepsi senior tizenhated magával, a kézdi ötöd magával, az orbai negyed magával compareáljon; télben pedig bizonyos delegátusokkal.”⁸ A zsinat költségeire ugyanakkor mindegyik egyházmegyétől megkövetelt egy bizonyos összeget.⁹ A megjelölt légátusok száma a gyülekezetek 1/3-ának felel meg, így Orbaiszék esetében 12 ekléziát jegyeznek a 17. század elején, melyek: Barátos, Cófalva, Kovászna, Kőrös, Papolc, Páké, Páva, Szörce, Tamásfalva, Telek, Zabola, Zágón. Levéltári adatok bizonyítják, hogy Barátoson már 1560 körül, Kovásznán 1600-ban, Papolcon 1604-ben, Zabolán 1602-

ben, Szörcsén 1615-ben már létezett református egyház. A többi egyházközség alakulásának ideje ismeretlen.

2. Az egyházmegye levéltára

Az egyházmegye levéltárát Juhász István ismerteti, 1947-ben megjelent, egy öt évvel korábbi helyszíni felmérés alapján készült munkájában, mely mindmáig az egyetlen ismertetője a levéltárnak.¹⁰ Bár a 30-as és 40-es években többen hangsúlyozzák, így ILLYÉS Géza, NAGY Géza, JUHÁSZ István is, az egyházmegyei levéltárak feldolgozásának szükségességét, nincsen tudomásunk arról, hogy valaki vállalkozott volna jelen levéltár kutatására.¹¹ Csupán néhány egyházközség történetének megírására futotta, így például a barátosi (SZÁSZ Imre: A barátosi ref. egyház története, 1935, kézirat), a kovásznai (LŐRINCZ Sándor: A kovásznai ref. egyház története, 1935, kézirat).¹² Levéltári adatokra támaszkodva közöl orbaiszéki adatokat (is) a POTSA József-féle, 1899-ben megjelent „Háromszék vármegye Emlékkönyve”. Ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy az elmúlt évtizedekben mások is kutatták egyes egyházközségek levéltárait.¹³

Kutatási témánkhoz a Székely Nemzeti Múzeum kézirattára is őriz hasznosítható adatokat. Ide került ugyanis 1916-ban, CSUTAK Vilmos múzemőr igazgatása alatt a levéltár két darabja, melyeket itt őriztek még 1944-ben is.¹⁴ Ezt bizonyítja egyrészt dr. ILLYÉS Géza és HERPEI János múzeumigazgató levelezése 1940-ből, melyben a magyarkirályfalvi lelkész, Küküllő egyházmegyei főjegyző kérésére HERPEI János közli a múzeum levéltárában található másolatokat, bejegyzéseket 17–18. századi zsinati jegyzőkönyvekről¹⁵, másrészt pedig bizonyítja a levéltári anyagról készített 1944. évi inventárium.¹⁶

A háború utáni tájékoztatásokból tudjuk, hogy az orbai ref. egyházmegye egyetlen háborús vesztesége a „Protocollon Sanctae Sedis Orbaiensis 1701–1731”, azaz a megjelölt időszak Quindenális jegyzőkönyvei.¹⁷ Másik, ugyancsak ilyen jellegű, és JUHÁSZ által az egyházmegye legrégebbi darabjaként ismertetett jegyzőkönyv, mely a Székely Nemzeti Múzemba került meg-

őrzés végett, nem szállítódott el 1944-ben és továbbra is ott található.¹⁸ A SzNM ugyanakkor őriz egy másik kötetet is, mely sem JUHÁSZ felsorolásában, sem az 1944. évi inventáriumban nem szerepel, hacsak a LXXXII. ládában 161-as szám alatt besorolt Orbai széki törvénykezési jkv. 1689–1693 nem azonos az általunk megtalált Protocollummal.¹⁹

A levéltár mai rendezése 1911-ből való, az egy évvel korábban megjelent levéltárrendezési utasítások szerint, átláthatóságához egy leltári lajstrom szolgált.²⁰

A régi jegyzőkönyvek jellegük szerint három csoportba vannak osztva (I–III). Ennek megfelelően a I a törvénykezési jegyzőkönyveket tartalmazza, melynek legrégebbi darabja az 1664–1686 közti időszakot tartalmazza.²¹

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek közül a legrégebbi, a II/1–2 jelzetű, melyet a következőkben részletesen tárgyalni fogunk, a 17. század utolsó harmadából tartalmaz vizitációkat.

A III jelzet az egyházközségi iratoknak felel meg, melyek a 19. század első felétől kezdődnek.

A legrégebbi fennmaradt anyakönyv a múlt század végén a zabolai egyházközségé volt, 1695-től kezdődően, a legkorábbi eklézsiái jegyzőkönyv pedig a kovásznai, 1736-ból.²²

Ugyanakkor az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában található Főkonzisztórium levéltár is őriz néhány 18. századi iratot, illetve múlt századit az egyházmegye helyzetéről, valamint levéltárának „az Ecclesiák beneficiumai, fundatioiról való levelekről”, másrészt „minden Ecclesiában a kepe be szolgáltatása” ügyében (1826).²³

Összeírás említ a tamásfalvi iratok közt egy Deliberatumot 1637-ből:

„De Unione Ecclesiarum Tamasfalva et Szöröcse. Mely költ a Papoltzon tartott Generalis Visitatio ülésében”²⁴

3. Az orbai egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei (1677–1752)

Jelen tanulmányban néhány esperesi vizitáció jegyzőkönyveit kívánjuk megvizsgálni, a 17.

század végéről, illetve a következő század közepéről, melyeket a II/1–2 jelzetű kötet tartalmaz.

Az esperesi vizitáció jól meghatározott keretek közt ment végbe. Már TASNÁDI Kánonokjaiban találunk a vizitációról szóló rendelkezéseket, így a XXVII kánon kötelezi az esperest, hogy minden évben a vizitáció alkalmával vizsgálja meg a lelkészek és rektorok „tanításának tisztaságát, erkölcsi épségét és a nép iránti buzgóságokat”.²⁵

Az 1640. évi gyulafehérvári zsinat pedig úgy rendelkezik, hogy a seniorok vizsgálják meg a vizitáció során az iskolákat is, felmérve így a rektorok munkáját.²⁶

A vizitáció során megvizsgálandó kérdéseket a GELEJI kánonok LXXXVIII kánonja foglalja össze kilenc pontban. Ezek alapján alakulnak ki és válnak általánossá a 17. század közepén az egyházzvizsgálati tennivalók, melyet az évente vizitáló esperes, illetve kísérei: az egyházmegyei jegyző, a brachium képviselői szem előtt tartanak. A helyi eklézsia képviselőiként a pap, a rektor, az aedilisek, illetve nemesek vesznek részt, kiknek nevei bekerülnek a jegyzőkönyvbe. Vizsgálat során számbavevődnek az eklézsia bonumai, kegytárgyaktól kezdve az épületekig, földekig, készpénzig, a pap és rektor fizetésének ügye. Az esperes megkérdezi a híveket a pap és a rektor tevékenységéről, majd ezeket kérdezi meg híveikről.

Meglátogatja az iskolát, ahol a rektort és az iskolásokat is kikérdezi. Mindezek mellett a vizitációnak van még egy fontos feladata, az egyházi törvénykezés.²⁷

Orbaiszék megőrződött vizitációs jegyzőkönyvei az 1677. évvel kezdődnek. Hogy ezek nem a legrégebbi ilyen jellegű iratok, ahhoz nem fűződik kétség, ugyanis az egyházmegye létezéséről 1614-től biztos adatunk van. Az I/4 1-sz. alatti „Protocollon Judiciaria” (oldalszámozás nélkül) őrzött meg egy levéltári inventáriumot 1756-ból, amikor az új esperes BARTHA Andrásnak többek közt átadatuk: „5. (egy) Más Visitatorium, de a közepét ki vágták, kezdődik in 1628” A későbbi vizitációk is gyakran hivatkoznak korábbi végzésekre, ugyanakkor a Főkon-

zisztórium levéltára is őriz egy kivonatot az 1632. évi zágoni szent vizitáció protocolumairól.²⁸

A legkorábbi vizitációra való utalást az 1701. évi papolci vizsgálat őrizte meg a Predikátor és Scholamester fizetésének kérdésében: „Salarium az mint az 1628 és 1630-as, 1694 Sz. Visitatiók... írást hadnak.”²⁹ Ugyancsak az 1630-as vizitációra utal az 1677-es zágoni jegyzőkönyv³⁰: „Az, mely szántóföldet N. Tiszt. Püspök Urunk ugyan N. Tek. MIKES Boldisárnak adott volt, kiről az 1630-as esztendőbeli Visitatio” határoz, továbbá a barátosi jegyzőkönyv 1701-ből: „A szalad dolgát az 1630, 1632, 1637, 1638 eszt. Visitatiokból így rectificaltuk.”³¹

A vizsgálat észrevételei, comissioi jegyzőkönyvre vétettek, hogy aztán annak alapján a következő vizitáció egy év múlva a szükséges intézkedéseket meghozza. Ezért találunk gyakran utalásokat korábbi határozatokra, ha például nem történik semmi változás az eklézsia szántóföldei, szénás rétei stb. ügyében.

A legrégebbi, fennmaradt visitationalis jegyzőkönyveket, így az 1677., 1680., 1694., 1701., illetve részben az 1752. évit, az egyházmegyei levéltár II/1–2 jelzet alatt őrizi. A bőrbe kötött, negyedrétegű kötet tartalmát ismerteti JUHÁSZ István is, de igen vázlatosan.³² Észrevételei ugyanakkor kiegészítésekre is szorulnak. Jelenlegi állapotában a kötet 167 számozott lapot tartalmaz, címlapja hiányzik. Kívül, a borítón pedig egy másik leltári szám is található 546 II2, mely valószínűleg arra vall, hogy a kötetet besorolták az egyházmegye könyvtárába is. Az első két oldal hiányzik, a számozott oldalak a 3-mal kezdődnek. A 3a oldal jobb felső sarkába bepecsételve: „Az orbai református egyházmegyei levéltára. 1911”, mellette egy napjainkból származó bejelölés II/1 leltári számról. A lapok számozása is pontatlan, nem korabeli; a meglévő oldalakat számozza, figyelmen kívül hagyva a kivágott vagy más okból hiányzó lapokat. Így hiányzik a 4. lap (kivágva), ennek ellenére a következőt számozzák 4-gyel. Ugyanez a helyzet a 23–24. lapok, 49–50. közt. Az 55-ös számozású lap hiányzik, akárcsak a 100., 101., 102. lapok

(kivágva), vagy a 110. A 125. lap után öt kivágott lap helye látszik, a számozásban mégis a 126. következik. Hiányzik a számozás a 149–161. lapok közt, újabb öt kivágott helye látszik a 162. után, a számozás 163.-kal folytatódik. További lapok hiányoznak a 167. után.

A kötet eredeti terjedelmét tehát 195–200 lapra tehetjük.

Az 1677-es, illetve 1680-as vizitációk egymás után írva a 12a oldalon kezdődnek „Series Visitationalis Suscepta Deo Auspici Anno presentis 1677 per Rdum. Ac Clar. Dnum. Stephanum JENEI ut ...Ecclesiarum Orthodoxarum Orbaiensium meritissimum. Rdum. Dnum. Petrum JANTSO Ministrum Ecclesia Orthodoxa...Rdum. Dnum. Stephanum PÁKAI Ministrum Ecclesia Papolciensis ut Notarium Ecclesiarum...Rdum. D. Nicolaum papolci Pastorem Ecclesia Szörceiensis Eximum ut ex Brachium Seculare G.D. Thomam UGRON de presentium etiam Incheata die 26jan. in possessione Páké”, illetve a 12b oldalon „Visitatio Nova. Subsequens quae Anno D.1680 per eundem Rdum. Virum Officiale Ecclesiasticum, Stephanum JENEI et per Rfdos Ministros sibi adjunctos...Petrum Jantso VASARHELLYI, Ladislaum CZABAI, Georgim ZABOLAI, necnon Brachium Inventarem, Spectabilem ac Generos. Paulum MIKES...incheata Febr. 26”

A 16b lapra ugyanakkor feljegyezték, hogy 1684. máj. 24-én Barátoson partiális synodust tartottak.

Az 1680. évi jegyzőkönyvek a 48b-n érnek véget. JUHÁSZ itt jelöli meg a II/1 jelzet végét és a 48a-tól számítja a II/2 kezdetét. Adatai ugyanakkor ellentmondóak. Egyszer a következőképpen jegyzi fel „Egyházlátogatási jegyzőkönyv 1677–1714”, II/1–2 jelzettel, 12a–46b oldalakon, hogy majd a levéltár lajstroma szerint ugyanazon jelzet alá csak az 1677., 1680., 1694. és 1701. évi vizitációkat sorolja fel.³³

Az 1694. évi jegyzőkönyvek a 48a–73b oldalakon, ilyen cím alatt „Series visitationalis Suscepta Deo Auxiliante 1694 per Rdum. Ac Doctissimum Dnum. Stephanum BALO, ut Decanum Ecclesiarum Reformatarum ut Notarium

eccles. Reformat. Orbaiensium. Rdum. Dnum. Daniele HALMAGY Pastorem eccles. Gen. Dominum Michaellem BODOR Leczfalvieni-um... Incheata Die JANUARY in possessione Thamasfalva”. VESZPRÉMI István püspök (1691–1713) két levele 1698-ból a háromszéki papok dolgában a 74a–75a oldalakra van bemásolva. Ezt követi az 1700. évi püspöki vizitáció határozatainak másolata: „A Immonitiones pro Comunitate Trisedensi facta in visitatione generali A. 1700 dietus febr.”³⁴

A 79a oldalon kezdődik az 1701. évi vizsgálat anyaga. Gyakran találunk a jegyzőkönyvekben valamely zsinat határozatainak részre. Orbaiszéken az 1722. évi marosvásárhelyi generalis synodus deliberatumait másolták be a kötet 98a–99b oldalaira.³⁵

JUHÁSZ István csak ezt a négy vizitációt sorolja fel. A kötet azonban tartalmazza az 1752. évi vizitációt is (103v–131a), a következő cím alatt: „Series Visitationalis Anno 1752 Die 21mi Mensis February, incheata in Sede Siculicalis Orbai Possessionis Pava...”

A 149b–161b oldalakra SZALAY Márton esperes bemásolta 1700-ban az egyházi bíróság helyi szokásait, 38 pontban: „A Háromszéki régi bevett és szokott Törvényei avagy Ususi, melyek szerint az Ecclesia dirigál és dirimál ilyen Causakot” cím alatt. Bemásolták ugyanakkor a 162a oldalra az orbaiszéki assessorok esküszövegét is³⁶, hogy a kötetet a háromszéki papoknak BETHLEN Gábor fejedelem által adományozott, illetve I. RÁKÓCZY György és II. RÁKÓCZY György által megerősített privilégiuma zárja a 163b–167b oldalon, az 1654. évi reconfirmálás záróformuláinak kivételével, melyek valószínűleg az utolsó lapok kivágásakor tűntek el.³⁷

3.1. Az 1677. évi vizitáció

A 17. század második negyedétől kezdve maradtak fenn adatok orbaiszéki vizitációkról, 1677. előtt legutóbb 1672-ben KÖVÉR Mihály zágoni pap esperességének idejéből. 1677-ben JENEI István esperes végzi a vizitációt. A vizitáció január 26-án, Pákén kezdődik, hogy majd

Kovácsnán végződjön, a többi tíz egyházközség meglátogatása után.

A jegyzőkönyvek az esküdtek felsorolásával kezdődnek, majd rátérnek az eklézsia javainak összeírására, mindig az előző évi jegyzőkönyvekhez viszonyítva. Abban az esetben, ha nincs eltérés a régi és új összeírások között, akkor erre hivatkoznak. „Bona Ecclesia huius omnia sic sunt reperta, present in visitatione superiori facta Anno 1672” (Páké), vagy „Bona Ecclesia. Sic sunt recepto uti in Visitatione Proxima...1672” (Zágon)³⁸ stb. Ha változás történik, azaz gyarapodnak az eklézsia javai, ezt „Addito, Addito hoc”-kal jelölik meg.

A bonumok leírása kiterjed a kegytárgyaktól kezdve az épületekre, földekre. Így „...Addito. Nemzetes BÁLINT Deák uram, Istenhez való buzgóságából conferála ezen Barátosi Ecclesiahhoz edgy ejteles óon palatczkot. Egy tisztességes Cathedrát is épített eo Kglme kőből ugyan itt kikért Isten Eö Kglmet megáldgya.”³⁹ Az adakozó, hitbuzgó lelkeket akkor is megbecsülték, nevüket nem szalasztották el felvenni a jegyzőkönyvekbe. A patrónusok mellett szerepelnek alkalmi jótévedők (benefactorok) is, így THÚRI Ferencz Tamásfalván.

„Bona Ecclesia. Két szőnyeg, edgy kanna, edgy gyolcz kendő hímes, edgy ezüst Tányér arannyas, edgy abrosz... Nemz. THURI Ferencz Úr Istenhez való buzgóságából az Ecclanac conferált az két alkalmatlan onn kannaczkák helyett edgy tisztességes, másfél ejteles onn palatczkot, kit Isten vegyen kedvesen ő Kgltól” (Tamásfalva).⁴⁰

A következő kérdés a pap és a rektor fizetését tárgyalja, felvívázva arra, hogy salariumukat haladéktalanul megkapják, pénzbírságot és egyéb büntetéseket róva azokra, akik elmulasztották részüket befizetni. Teleken a „Salarium dolga az 1638 Esztendőbéli Visitatio szerént vagy on most is ilyen declaratioval mindazonáltal a kinek 8 kőből tavasz gabonája leszen ha szinten meg nem önti is azt, Pasztornak, Rectornak edgy edgy kőbölle tartoznak belőle”⁴¹. Ezek után következnek a Deliberációk, majd a számbavétel után pedig a commissio-ban elrendelik a

következő vizitáció idejéig megteendő dolgokat, „sub poena”, azaz büntetés alatt. Cófalván például elrendelik a templom és a cinterem körüli ruinák eltakarítását sub poena flor. 24; Pákén a templomkert, a templomajtó, iskolakert rendbetételét, Barátoson a harangláb megjavítását, új temetőhely vásárlását és a cinterembe való temetkezés megszüntetését, a templom ajtajának, a pap hazának kijavítását rendeli el.⁴²

3.2. Az 1680. évi vizitáció

Jegyzőkönyvei nem külön, hanem az előző folytatásaként vannak bejegyezve, „Nova Visitatio” jelöléssel. A vizitációt ezúttal is JENEI István végzi, esperesi minőségében, február 26. és április 3. közt, Pákétól Kovásznáig. A jegyzőkönyvek az előzővel megegyező sorrendben, ugyanazokat a kérdésköröket tartalmazzák. Gyakorlatilag e két vizitáció az 1677. évi nagyenyedi zsinat határozatainak tesz eleget, mely a következőképpen rendelkezik: „Minden diocesisbeli senior atyánkfiai visitationak alkalmatosságával, városokon, falukon levő eklézsiákban proventusokat a ministereknek s scholamestereknek jövedelmeket amint a Matriculaban le vannak írva) és az eklézsiáknak, parokiáknak bonumaikat, kötelezettek seriesbe venni, amint régtől fogva voltanak...”⁴³ Ennek megfelelően Zágomban a következő bonumokat sorolja fel a jegyzőkönyv: „Vadnak szép három Aranyas poharak, edgyik sima de gombos, két patinák az edgyik ezüst, az másik réz, vadnak azok mellett két abroszok, egy ezüstműl való aranyas scatullya, melyet papistice Urtartónak hinak, melynek Fedele is ezüstműl vagon és aranyos. Az templomban vadnak két abroszok, edgyik az chatedrán, az másik az pulpituson. Vagon ismét egy másfél ejteles onn Palaczk. Item T. N. MIKES Pal Uram ő Kglme, Kegyes Patrona Asszonyunkkal egyetemben Conferáltanak az Úr dicsőségéhez való kegyes indulattyokból az Úr asztalára egy szép fekete selyemmel varrott gyolcz abroszt, mely köröskörnyűl varrott, melyreis T. Patrona Asszonyunknak neve fel varrva vagon... A többi Bonumok és szántó földek es ezeknek jövedelmi, mind ugy vadnak, mint az 1649 esztendőben levő visitatio revideálta volt.”⁴⁴

Az összeírások közül azonban legjelentősebb a zabolai eklézsia könyveinek lajtroma:

- „1. Vagon egy Maloratus (?) in novum Testamentum
2. Egy Graduális folio
3. Biblia Hebraica et Latina, Novum Testamentum Graecum et Latinum
4. Egy Magyar Biblia in folio
5. Egy tisztességes ima[könyv] in folio
6. egy kis Magyar Psalterium”⁴⁵

Ugyanakkor a pávai eklézsia számára PÁVAI Thamás Úr „conferáltatott könyveket”.⁴⁶

A salarium dolgában sehol sincsen változás, „...hanem mint az fellyebb való Visitationban volt, most is az szerént vagon...” (Páva).

A templombeli helyek áruba bocsátása egész Háromszéken divattá vált a 17. század második felétől, annak ellenére, hogy a püspökök maguk jöttek ide az ügy megoldásának érdekében. Ezzel kapcsolatos panaszokat, határozatokat tartalmaz már az 1677. évi kovásznai (44v old.) és zabolai vizitáció (35a old.), a barátosi 1680-ból (16a old.), utóbbi évben a következőképpen: „Deliberatum Az Barátosi Templomban az Sanctuariumban levő Székeknek contras eltartások felell, az Szent Ecclanak sok rendbeli Deliberatioja és admonitioja lévén, eddigh az óráigh is azoknak Possessori amütt is az Commissio szerent nem effectualtanak sőt közökben boczzattott...”⁴⁷

3.3. Az 1694. évi vizitáció

Orbaiszéken a vizitáció általában az év első három hónapjának valamelyikében folyt, ritkán nyúlott át áprilisba. A 12 eklézsia látogatása mintegy 5–6 hetet vett igénybe, így 1677. jan. 26.-tól március elejéig, 1680-ban febr. 26. és ápr. 3. között. 1694-ben a vizitációt esperesi minőségében BALÓ István végezte, január 22. és március 19. között, Tamásfalvától Papolcig. Az összeírások egyre részletesebbek, főleg a pap és a rektor fizetését illetően. Szörcsén „a’ Salarium Harom kalongya búza tavaszi és ugyanannyi őszi, egy szekér fa, egy köből szalad, az szegény özvegy asszonyok adnak három három sing vásznat, ha találkoznak oly szegény emberrel az kiknek semmi vetése nem lenne den. 24 ad”.⁴⁸

Páván még mindig az az 1632-es évi előírások szerint fizeti a közösség a salariumot: „Három három kalongya búza, zab és annyi szalad, egy köböl, egy zsák fa, az kik más ember földiben vetnek hogy magoknak nincz mit vetniök fél bért adnak az oszporások kiknek semmi vetések nincsen. 18 adnak ezeknek harmada az mestert, két része az Prédikátoré. Az szegény özvegy Asszonyok, kiknek vetések nincsen három három sing vásznat adnak. Az kiknek három darab vetésen alól vagyon, az ad fél bért. Mivel azért igen defalcálták volt az proventust Az 1666 esztendőbeli szent Visitáció ilyen Deliberátumot írt volt...⁴⁹

A bonumok felsorolásánál elmarad a kovásznai egyházközség javainak összeírása. Újra megtaláljuk a zabolai eklézsia könyveinek lajstromát, melyek közt található egy, a „Néhai RÁKÓCZY György fejedelem ő Nagysága” által adományozott Graduál is.⁵⁰

3.4. Az 1701. évi vizitáció

A legkorábbi, vizitációs jegyzőkönyvből ismert, az orbai egyházmegyében végzett esperesi egyházvizsgálati emlékeket az 1701. évi papolci jegyzőkönyv őrizte meg 1628-ból, illetve 1630-ból a pap és rektor fizetésével kapcsolatban: „Salarium amint az 1628-as, 1630-as, 1694 Sz Visitációk az Papolci Eccliak írást hadnak az mostani Sz. Visitatio is omnibus punctis a particulis úgy tanálta es mostanis helyben hagyja...⁵¹

Zágonban a Salarium a következőképpen fizetődik: „Harom három kalongy búza, más fél kalongya a tavasz gabona mindenkinek, a Prédikátornak egy véka szalad, hanem önt egy egy véka zab(ot), az szegény béren valók den.12 adnak, az Eozvegyek kik orsolyokkal, gusalyokkal élnek három sing vásznat adnak...⁵²

Tudjuk ugyanakkor, hogy egy évvel korábban, 1700-ben püspöki vizitáció volt Háromszéken, mely öt pontban a következő figyelmeztetéseket teszi az orbai egyházmegye eklézsiai számára: „Admonitiones pro societate Orbaiensi facta in Visitatione generali Anno 1700 diebus febr.

A subordinatus eo Kglme Dekany urannak semmibe ne prejudicallyon, hanem inkább eö ellen-seégeinek szeretettel kötelessége szerént succuralyon.

Az Societasban is úgy prédikállyon, hogy az eddigh való simultások, melyek az Atyafiak közt voltak, tollaltassanak, hanem a szeretet és egységesség virágozzék és gyümölcsözzék.

Kiki az atyafiak közül mind maga Ecclesiájában mint viselyle magát mind ha másik Ecclesiában másoknak supplantálásával, vagy embereknek való kedveskedéssel akarják magokhoz stabilizálni solicite obszervállyák s tyzteles püspök uramnak idein hurré tegyék, hogy antequam malum ulterius... orvosoltassék

A Notárius és Subordinatus szép harmóniával egyget értsenek s vigyázzanak mind a gliscens gonoszoknak meghfolytására s mind minden tyztességés jó rendnek stabilizálására

Fideliter Notárius mindenkit consignállyon a törvényi processusban és voxoltatásban egyenes rendet tartván.⁵³

Újabb generális vizitáció Háromszéken 1714-ben volt, KOLOZSVÁRI István püspöksége (1713–1717) alatt, melynek rendszabályai 19 pontban tartalmazznak commisiókat az erdővidéki és orbaiszéki egyházmegyék számára.⁵⁴ A háromszéki papok június 28-án írt panaszlevelére válaszolva pedig a Gubernium válaszában (1714. július 8.) meghagyja, hogy: „... Az parókiakon kivöl secularis jószágokat biró papok magok szabadságokat és Privilegiális immunitásokat produkálván ökök abban meghaborítani illendőnek lenni nem itéljük...⁵⁵ A 17. század utolsó éveiben ugyanis, miután I. Lipót császár is megerősítette a háromszéki papoknak BETHLEN Gábor fejedelemtől kapott kiváltságait, a szék az országgyűléshez fordult 1698-ban, siker nélkül. A székely urak elégedetlensége azonban ezzel együtt nem szűnt meg, erre vall ez a levél is.

Az ebből az időből való vizitációk jegyzőkönyveit (1714–1756) II/3 jelzet alatt őrizi az egyházmegye levéltára.⁵⁶

3.6. Az 1752. évi vizitáció

Az 1752-ben, két évvel a sepsiszentgyörgyi zsinat után tartott vizitáció jegyzeteit részben a II/1–2 számú, részben a II/3-as leltári szám alatt találjuk. A vizsgálat Páván kezdődik, SZENT-ANNAI Mihály zabolai pap, esperes vezetésével

febr. 21-én és márc. 7-én Papolcon megszakad, hogy majd április 17–19. között folytatódjon a többi három ekléziában.⁵⁷

A 18. század közepén már gondosabb az ekléziái javak feljegyzése, részletesebbé válnak a beszámolók és leírások. Külön csoportba jegyzik be az ingatlanokat, földeket, erdőket stb: Bona Eccla Mobila, Terra Arabiles, Sylvae.... Zabolán újra feljegyzik az eklézia könyveit, sőt a leveleit, iratait is, így: „Vagyon egy levél a Kászoni földekről BETHLEN Miklós Úr Subscriptiója alatt. Vagyon másik levél... Anno 1716”, ugyanakkor kihangsúlyozza, hogy mindezek, az Eklézia földeiről szóló iratok „az Eccla ládájában szoktanak állani...” Ugyancsak 1752-ben Kovásznán „...egy záros Láda pro Conservatione Bonorum Eccla.”-ról tesznek említést.

Bár más egyházközségi iratot a vizitációk nem említenek, néhányat ezek közül ismerünk a Főkonzisztórium 1825-ös évi rendelete alapján készült, „Az Ecclák fundatioiról való levelek Registruma”-ból.⁵⁸ Az összeírt levelek nagyrésze a 18. századból való, de találunk korábbiakat is. Utóbbiak közül legrégebbi a tamásfalvi hét irat közül, 1637-ből való Deliberatum, „...Mely költ a Papolton tartott Generalis Visitatio ülésében.”⁵⁹

Kovácsnán, Zabolán és Teleken az összeírás szerint nincsenek ilyen iratok. Ugyancsak Tamásfalván, mely filiális ekléziaként említődik, őriztek egy levelet 1677-ből „...a Tamásfalva és Szörce között fenn forgó Contraventio iránt...”, melyet a kézdivásárhelyi zsinat deliberrátumai alapján BOD Péter generalis notarius extradált 1767. jún. 29-én.⁶⁰ Az aláírók közt találjuk KELEMEN József egyh. megyei jegyző, LÉTFALVI GYÁRFÁS Miklós és TAMÁS-FALVI THURI Ádám insp. Curatorok mellett KOVÁCS Kristóf papolci lelkész esperest is. Az eddig ismert szakirodalom viszont KOVÁCS József nevű esperesről tud ebből az időből.

Ugyanakkor ORBÁN Balázs is említ egy papolci iratot 1706-ból.⁶¹

Ezek mellett a Főkonzisztórium Levéltára több másolatot őriz az orbai Tractus 18. század végi iratai közül, így az orbai tractus 1788. évi conscriptióját (l.sz. 98/1788), az 1788-ban Bará-

toson tartott Partialis Synodus Protocollumát (l.sz. 17/1788), az orbaiszéki iskolák fundusairól készült összeírásokat (l.sz. 98/1788), az 1788. évi (l.sz. 143/1788), illetve a következő évi Vizitáció protocollumait (l.sz. 91/1789) stb.

*

A 17. századból három esperesi vizitáció jegyzőkönyve maradt fenn Orbaiszéken, de adataink vannak legkevesebb egy tucatnyi más vizitációról is (1628, 1630, 1632, 1636, 1637, 1638, 1639, 1640, 1643, 1649, 1666, 1672, 1684). Püspöki vizitációról tudunk 1618-ból (KESERÜI DAJKA János püspök), 1637-ből (GELEJI KATONA István püspök), 1653-ból (CSULAI György püspök), majd 1700-ból, VESZPRÉMI István idejében. Az egyházlátogatási és mellettük az egyéb egyházmegyei jegyzőkönyvek elsősorú források az egyházközségek belső életéről, gyarapodásáról és veszteségeiről. Olyan információk sokaságát tartalmazzák ezek a jegyzőkönyvek, melyek az egyháztörténet mellett egyaránt jelentenek forrást a művészettörténeti, oktatástörténeti, ipartörténeti kutatások stb. számára. Szilárd meggyőződésünk, oszta ILLYÉS Géza gondolatait, hogy: „Az elrejtett zúgokból rendezve, több évtizedes portól, piszoktól megtisztogatva végre elő kell hoznunk, ismertebbé és a kutatók által hozzáférhetőbbé kell hogy tegyük ezeket. Itt az ideje már, hogy az egyházmegyei levéltárakban rejtőzködő... értékesebb történeti adatok nyilvánosságra is hozassanak.”

Köszönetnyilvánítás: A Vizitáció program 1999. évi beindulását az NKÖM „Szellemi örökség” pályázat kerete alól kapott támogatás tette lehetővé. Ezúton is külön köszönjük.

Jegyzet

1. JUHÁSZ István: **A székelyföldi református egyházmegyék.** Erdélyi Tudományos Füzetek 201, Kolozsvár 1947 EME kiadása 5–15. old. (továbbá Juhász, 1947)
2. Uo., 47. old.; POKOLY József: **Az erdélyi református egyházmegye története.** Budapest 1904 V. kötet 231–232. old. (továbbá POKOLY, 1904)
3. POKOLY, 1904, V. kötet 232. old.
4. JUHÁSZ szerint a kézdi megnevezés nem tűnik el, hanem, míg a sepsi diakonatus a protestáns területet jelzi, a kézdi az itt megmaradt katolikus plébániák egyházi közigazgatását jelöli. Lásd JUHÁSZ, **i.m.** 47. old.
5. PÉTER Mózes: **A Rikánbentli Komunitás ismertetése és rövid története.** Különlenyomat a Református Székely Mikó Kollégium 1908–1909 évi értesítőjéből, Sepsiszentgyörgy 1909 JÓKAI Nyomda, 3. old.
6. Uo., 25–31. old.
7. BOD Péter: **Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762.** Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 3, szerk. BUZOGÁNY Dezső, Kolozsvár 1999, 38. old.
8. Uo.
9. **Háromszék Vármegye Emlékkönyve,** szerk. POTSA József, Sepsiszentgyörgy 1899, 324. old.
10. JUHÁSZ, Kv. 1947
11. Uo., 149–150. old.; JUHÁSZ István: **Egyházi levéltáraink rendezése.** *Református Szemle* 1942, 363–366. 378–380. old.; ILLYÉS Géza: **Egyházmegyei levéltárak gondozása és anyagközlése.** *Református Szemle*, 1936 376–381. old.
12. Utóbbi kettőt felhasználta NAGY Géza is: **A háromszéki néplelek az egyháztörténelem tükrében. „A kik közziklára építettek”,** Kolozsvár 1937, 77–86. old.
13. A legalaposabban talán CS. BOGÁTS Dénes nézte át, néhány jegyzetet is készítve. Azt a néhány kutatót, akik még adataira hivatkoznak, csupán bizonyos egyházközségi iratok érdekelték. Így CSETRI Elek is használta a vizitációs jegyz. és a körösi egyh.község iratait, lásd CSETRI Elek: **KÖRÖSI CSOMA Sándor,** Bukarest 1984 Kriterion kiadó 12., 15. old.
14. „Protocollon quindenale” 1665–1686, illetve „Protocollon Sanctae Diaeceseos Siculicalis Orbai” (1703–1731), SZNM kéziratár 94/1940
15. A régebbi protocollumok a LXXXIII. számú ládába kerültek, a többiek pedig már 1943 decemberében, a sepsi egyházmegye és az illyefalvi egyh.község irataival együtt, az LI–LII. ládába csomagolták.
16. Lásd SZNM kéziratár/1944
17. JUHÁSZ, **i.m.**, 146. old.
18. A negyedrét alakú, rongyolt bőrtáblába kötött iratokat a SZNM 65854 l.sz. alatt őrzi. Eredeti címe: „Protocollon quindenale” I/1, de nem 1665-től, amint azt JUHÁSZ írja, hanem 1664-től kezdődően. Az első, megmaradt old. ugyanis „Levata die 3?5?9 Novembris Annis presentis 1664”, illetve „Levata 4 decembris Annis presentis 1664 (Papole)” olvasható.
19. A félrét alakú, számozatlan és rongyos állapotban lévő kötet a I/1 folytatását képezi 1686. febr. 20. és 1693. dec. 2. között. Letári száma SZNM 65886.
20. Utasítás az egyházi ügyvitel és levéltár-rendezés tárgyában. Az erdélyi ref. Egyházkerület igazgatótanácsának 267/1910 sz. hivatalos kiadványa, Kolozsvár 1910
21. JUHÁSZ, **i.m.**, 146–147. old.
22. **Háromszék Vármegye Emlékkönyv,** 1899 324. old.
23. Főkonz. Lvt. 1391826
24. Uo.
25. JUHÁSZ, **i.m.** 86. old.
26. Uo., 87. old.
27. ILLYÉS Géza: **A református esperes és az egyházmegyei kormányzás a 17. és 18. Században.** Református szemle 1932, 213–218. old.
28. Főkonz. Lvt. 1391826
29. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 89a old.

30. Uo., 23a old.
31. Uo., 85a old.
32. JUHÁSZ, **i.m.** 146–147. old.
33. Uo., 54 old.
34. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 75b–76a; POKOLY, **i.m.**, V. köt. 45–46. old.
35. A II/3 számú kötetbe az 1748-as évi etédi zsinat végzéseit másolták be.
36. Az assessor esküt közli ILLYÉS Géza, *Református Szemle* 1932, 214. old.
37. PÉTER Mózes, **i.m.** 25–31. old. közli az oklevelet, melyet a múlt század végén még a Székely Mikó Kollégium őrzött. Lásd „Erdélyi Protestáns Lap” XXIV (1894) 418–419. old.
38. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 23a, 12a old.
39. Uo., 15a old.
40. Uo., 32a old.
41. Uo., 21a old.
42. Uo. 12a–b, 15a
43. *Erdélyi Ref. Egyh.tört.-i Füzet* 3, 59–60. old.
44. Uo. 23b old. Az egyéb kegytárgyakhoz, lásd: **Magyar református templomok,** szerk. KOVÁTS J. József, Atheneum Bp. 1942 II kötet 687–688. old.
45. Orbai egyh.m.lvt. II/1–2, 35b old. Ugyanakkor ORBÁN Balázs is talál egy régi zsolnárkönyvet, melynek egyik díszített tábláján BASA Tamás neve és a 1656 évszám olvasható. ORBÁN Balázs, **i.m.**, III. kötet 138. old.
46. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 38b old.
47. II/1–2, 16a old.
48. Uo., 58a old.
49. Uo., 62v old.
50. Uo., 59a old.
51. Uo. 89a old.
52. Főkonz.lvt. 1391826
53. Orbai egyh.megye lvt. II/1–2 76b old.
54. *Erd.ref. egyh.tört.-i füzet* 3. sz., 87–88. old.
55. Uo. 74a–75a old.
56. JUHÁSZ **i.m.**, 146–147. old.
57. A II/1–2 kötet 103b–131a old. kezdődnek az 1752. évi, így a pávai, tamásfalvi, szörcei, teleki, cőfalvi, barátosi, zabolai, kovásznai, pákői egyházlátogatás jegyzőkönyvei. Papolcrlól csak a „Series Visitationalis in Papole Anno 1752 die 7ime Mensis Marty” feljegyzést tartalmazza, hiányoznak ugyanakkor a zágoni és körösi feljegyzések is. Utóbbi három eklzsia jegyzőkönyveit a II/3 kötet tartalmazza a 357–360. lapokon.
58. Főkonz. Lvt. 1391826
59. Uo.
60. Uo.
61. ORBÁN Balázs, **i.m.**, III. kötet 159. old.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.)**

**Vizite ecleziastice
în dioceza reformată Orbai
în sec. XVII–XVIII**
(Rezumat)

Lucrarea discută materialul arhivistic al diocezei reformate Orbai, din sec. XVII–XVIII. Celelalte arhive de acest gen din Trei Scaune s-au păstrat numai fragmentar, poate cu excepția celei din Kézdi. Arhivele diocezei Orbai au suferit cele mai puține pierderi și prezintă posibilitatea cea mai bună pentru a fi cercetate. Lucrarea tratează mai amănunțit protocoalele vizitelor ecleziastice, dintre 1677–1752.

**Church Investigations in
the Orbai Protestant Dioceses in
the 17th Century**
(Abstract)

The paper refers to the material of the Orbai Protestant church archives of the 17th–18th centuries. While the archives of the other dioceses have been preserved very sporadically except that of the Chair of Kézdi, the one of Orbai has been preserved quite well offering the possibility of a complete investigation. The paper also makes thorough references to the church-minutes signed between 1677–1752.

